

Bálint Róbert Zoltán¹

Kísérlet a protestáns lelkészi szerepek konceptualizálására

Kivonat

Dolgozatom témáját a protestáns lelkészi tevékenység képezi. Amellett érvelek, hogy a lelkészi szerepek alakulását az egyházszervezet dinamikája, a társadalmi folyamatok és a társadalmi (környezeti) elvárások, illetve a lelkész hivatásképe befolyásolják. Bár a protestáns lelkészi tevékenységeket és szerepeket a felsorolt társadalmi tényezők határozzák meg, a reformáció következtében kialakult protestáns lelkészi hivatás hivatalos elvárásai és szerepkeretei mégis ugyanazok maradtak. A kettő közötti viszony (olykor feszültség, netán konfliktus) az egyes szerepek egymáshoz viszonyított hangsúlyeltolódásában és a szerepek betöltésének tartalmi vonatkozásaiban érhető tetten. Tény, hogy a tradicionális és neotradicionális szerepek stabil megléte mellett megnövekedett az ún. kortárs szerepek súlya a lelkészi tevékenységben. Erdélyi vonatkozásban ez a kisebbségi magyar közösség vallásosságát irányító protestáns felekezetek társadalmi szerepvállalásában és azok lelkészeinek közösségszervezői, nemzeti-identitás-erősítő, oktatási, kulturális és közművelődési tevékenységében érhető tetten.

Kulcsszavak: lelkész, lelkészi szerepek, konfliktus, hivatás, deszakralizáció, professzionalizáció

Abstract: An Attempt to Conceptualise Protestant Pastoral Roles

In my text, I argue that the evolution of ministerial roles is influenced by the development of the church organization, social processes and expectations, and the pastor's view of his/her vocation. While Protestant ministry and roles are shaped by these factors, the main role dimensions of Protestant ministry that emerged as a result of the Reformation have remained unchanged. Rather, the change can be seen in the shifting emphasis of the roles concerning each other and in their content. Alongside the stable existence of traditional and neo-traditional roles, there is a growing emphasis on so-called contemporary roles in ministry. In the Transylvanian context, this can be seen in the social role of the Protestant denominations that guides the religiousness of the minority Hungarian community, and in the community organizing, national identity strengthening, educational, cultural, and public activities of the ministers serving in the churches of these denomination.

Keywords: ministry, roles, conflict, vocation, professionalization, desacralization

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Bálint Róbert Zoltán (2023). Kísérlet a protestáns lelkészi szerepek konceptualizálására. *Erdélyi Társadalom*, 21(1), 11–31. <https://doi.org/10.17177/77171.280>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

¹ Szociológus, unitárius lelkész, doktorandus. E-mail: balintro78@gmail.ro

BEVEZETŐ

Nemrégiben megjelent egy rövid összefoglaló a Valláskutató Intézet honlapján (Kiss, 2022). Az erdélyi magyar népesség körében végzett kutatás a lelkészi foglalkozás² társadalmi megítélésére vonatkozóan meglehetősen kedvező következtetésekkel szolgált. A reprezentatív kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatták ugyanis, hogy a hasonló értelmiségi foglalkozású kategóriákhoz viszonyítva a lelkészek meglehetősen pozitív megítélésnek örvendenek az erdélyi magyar társadalomban. Így például a műveltség és a megbecsültség tekintetében (az orvossal együtt) első helyre, társadalmi hasznosság tekintetében, az orvos után, második helyre sorolják a lelkészeket, akik így megelőzik az iskolaigazgatókat, a polgármestereket és a vállalkozókat.

E pozitív megítélés azért is érdekes, mert a 2016-ban Magyarországon végzett presztízsvizsgálatok esetében a papi hivatás a 65. helyre esett vissza az 1988-ban mért előkelő 6. helyről.³ És bár a tudás és hatalmi dimenziókban Magyarországon is viszonylag magas pontszámot kapott, nem került be a tíz vezető professzió közé, ugyanakkor sem a kereseti, sem a társadalmi hasznosságát nem értékelték magasra az emberek. A divatosság és vonzóság tekintetében az egyházi hivatások nagyon alacsony pontszámot értek el: a pap a 147., a rabbi a 156. helyre sorolódott.

Témánk szempontjából kiemelem azt a dimenziót, mely a magyarországi és erdélyi presztízsvizsgálat-eredmények esetében a legnagyobb eltérést mutatja: a papi/lelkészi szakma/foglalkozás/hivatás *társadalmi hasznosságának* megítélését.

Jelen tanulmányban azt feltételezem, hogy az egyház és ezen belül a lelkészek tevékenységének (társadalmi hasznosságának) megítélése szorosan összefügg azokkal a *funkciókkal*, melyeket az egyház, és azokkal a *szerepekkel*, melyeket munkatársai (ez esetben a lelkészek) adott társadalomban betöltenek, illetve ellátnak. A két ország eredményei közti különbség egyik magyarázata részben abban található, hogy 1989 után Magyarországon folytatódott az intézményes vallás helyzetét befolyásoló szekularizációs⁴ trend, míg Románia esetében deszekularizációval⁵ nézünk

2 A későbbiekben még tárgyaljuk a foglalkozás és hivatás közti különbség kérdéskörét.

3 A vizsgálat során 166 foglalkozást rangsoroltak (KSH, 2018).

4 A szekularizáció azt a társadalmat átható folyamatot jelöli, melynek során a vallásos gondolkodás és gyakorlat, valamint a vallási intézmények veszítenek társadalmi jelentőségükből. Az ún. szocietális szekularizáció, a modern társadalmak funkcionális differenciálódásának következménye (Luhmann, 1982). Ennek során a modern társadalmak egyes alrendszerei a fokozatos professzionalizálódás hatására egyre nagyobb önállóságra tesznek szert, függetlenedve a vallástól. Ebben a folyamatban a vallás maga is önálló társadalmi alrendszerre válik, amely fokozatosan teret veszít a nyilvános szférában, és átkerül a privát szféra területére (Dobellaere, 2002).

5 A deszekularizációs elmélet megközelítésében a deszekularizáció a szekularizációval ellentétes folyamat. Peter Berger a korábban szekularizálódó társadalmakban a vallás megerősödésének, társadalmi térnyerésének leírására használja (Berger, 1999). Karpov a deszekularizáció több szinten történő megvalósulását különbözteti meg: a korábban szekularizált intézmények formális vagy informális deszekularizációja; a vallásgyakorlat és vallásos hit privát szférából a nyilvános térbe kerülése, ott történő megjelenítődése, intenzitásának növekedése; a deszekularizációs folyamatok megjelenése a kulturális termékekben, az anyagi kultúrában. A társadalmi élet különböző részei egymástól függetlenül is deszekularizálódhatnak (Karpov, 2010).

szembe.⁶ Az 1989 után történő politikai, gazdasági és társadalmi változások jelentős módosulásokat hoztak a romániai vallásfelekezetek életében. Megnyílt a lehetőség a felekezetek belső missziói tevékenységének és szervezeti működésének megerősítésére. Emellett az egyházak kiléptek a szigorúan vett egyházszervezeti kereteik közül és megjelentek a különböző társadalmi alrendszerben: az oktatásban (iskolai vallásóra, egyetemi lelkészség), a szociális (öregotthonok, árvaházak) és egészségügyi ellátásban (kórházlelkészség, börtönlelkészség), művelődési és közösségi élet szervezésében (kulturaszervezés, média, könyvkiadás), a civil szférában (egyesületek, alapítványok), valamint a politikai alrendszerben. Általánosan elmondható, hogy megerősödött az intézményes vallás társadalmi pozíciója (Kiss, 2017).

Másfelől az erdélyi magyar történelmi egyházak komoly, növekvő szerepet játszanak az etnikai identitás megtartásában. Kutatások támasztják alá a kelet-közép-európai térségben a vallás és a nemzeti identitástudat közötti nagyon erős kapcsolódást: szoros korreláció áll fenn a nemzeti (kulturális) hovatartozás és a vallásos hit között (Gereben & Tomka, 2000). Ezt erősíti Erdélyben az ortodox többségtől eltérő vallásosságot képviselő erdélyi magyar felekezetekhez tartozó kisebbségek helyzete, akik esetében felértékelődik ezen felekezetek identitáserősítő és integráló funkciója.

Ugyanakkor az erdélyi magyarok jelentős részét magukba foglaló egyházak a kisebbségi önrendelkezés, ezzel együtt pedig a társadalomszervezés fontos intézményei ma is (Kiss, 2017). Kiss Dénes *„Nekünk csak ez van.” Vallás és egyházak a rendszerváltás utáni Erdélyben* (2020) című kötetében foglalkozik az erdélyi magyar egyházak intézményrendszerének az erdélyi magyar intézményrendszeren belüli helyének beazonosításával. Az általa bemutatott intézménymodellben a vallási alrendszer mélyen integrált és kiemelt jelentőséggel bír: 1. Súlyát egyfelől az egyházi intézményrendszer kiterjedtsége képezi: szinte maradéktalanul valósítja meg a magyar népesség területi lefedését, formális integrálását. Ez a területi értelemben vett kiterjedtség kiemelten felértékelődik a kistelepüléseken, ahol igen gyakran az egyház az egyetlen jelen levő intézmény. 2. Az egyházak szervezeti struktúrája a közigazgatási rendszernél is mélyebben hatol a településrendszerbe, a legkisebb településeken helyenként át is veszik a társadalomszervező szerepeket. Lokális, integráló szerepük sok esetben kiegészül olyan további, a nonprofit szektorban létrehozott intézményekkel, amelyek egy-egy helyi közösség kisebb egységeit külön is integrálják. 3. Az egyházak sajátos jogi státusukból fakadóan nagy fokú autonómiával rendelkeznek, amely széles körű mozgásteret biztosít számukra. 4. Integráló és közösség-szervező funkciójukon túl az erdélyi magyar intézményrendszer számos alterületének kiépülésében és megmaradásában is jelentős szerepük van. A vallási alrendszer szorosan összefonódik az oktatás, a szociális gondoskodás, a kultúra és sport alrendszerével. Például az egyházak a román állami intézmények magyar intézményként való működését valósítják meg (egyházi iskolák), egyes

⁶ A különbséget jelző egyik mutató a 2022-es népszámlálási adatok eredményeiben is tetten érhető. A magyarországi adatok szerint a népesség kevesebb mint fele, 43 százaléka nyilatkozta, hogy valamely vallási felekezethez tartozik (KSH, 2023). Ez az arány 2011-ben 55% volt. Ezzel szemben Romániában a lakosság 86%-a vallotta magát valamely felekezethez tartozónak (Recensământul populației și a locuințelor, 2021). Itt is csökkenést könyvelhetünk el, amennyiben 2011-ben az arány 94% volt. Megjegyezzük, hogy a fenti eredmények árnyalhatóak a népszámlálás módszertani hátterének ismeretében, azonban jelen dolgozat keretében erre nem nyílik lehetőség.

közszolgáltatások biztosítására magyar intézményeket hoznak létre, és tartanak fenn (szociális szféra), számos magyar intézmény fenntartására szánt magyar állami finanszírozás közvetítésében vállalnak szerepet adományszervezőként és finanszírozóként is működve (Kiss, 2020).

A fent vázolt rövid összehasonlításból kibontakozó megközelítés magyarázhatja Romániában az egyház funkcióinak, s ezáltal a lelkészek által felvállalt szerepek társadalmi hasznosságának pozitív értékelését. Habár jelen dolgozat témája nem az egyház funkciójának és a lelkészek munkájának társadalmi hasznossága mellett vagy ellen való érvelés, látni fogjuk, hogy a fenti hivatkozás nem teljesen okafogyott a tárgyat illetően.

A továbbiakban a lelkészi szerepek társadalomtörténetére és konceptualizálási lehetőségeire koncentrálok. A tanulmány első része azokkal a tényezőkkel foglalkozik, melyek a lelkészi szerepek alakulását meghatározzák. A téma kifejtése során vázolom azokat a fő történelmi, társadalmi folyamatokat is, melyek a protestáns lelkészkep, hivatástudat és szerepfelfogás formálódására hatással voltak. Végül azt vizsgálom meg, hogy a reformáció által kialakított lelkészi szerepek mennyiben érhetőek tetten az unitárius lelkészek intézményesen elvárt szerepeiben. A vizsgálódás a tartalomelemzés módszertani eljárását alkalmazza. Egyrészt a Magyar Unitárius Egyház Alaptörvénye és Szervezeti és Működési Szabályzata témára vonatkozó releváns részeinek elemzését valósítom meg. Másrészt az unitárius lelkészek többletmunkáját felmérő kérdőívek aranyosszéki adatait elemezve teszek megállapításokat.

A PROTESTÁNS LELKÉSZI SZEREPEK KERETE

A téma szakértői megegyeznek abban, hogy a protestáns lelkészi szerepkör(ök) körülhatárolatlan(ok), évszázadok során alakult(ak), változott (változtak). A lelkészi szerepekben történt változásokat általában három fő tényező határozza meg: (1) az *egyházszervezeti változások*, (2) a *társadalmi környezet által indukált hatások*, illetve (3) a *lelkészek hivatásképeinek alakulása* (Siba, 2016). Ezek nem egymástól függetlenül hatnak, hanem egymással szoros összefüggésben mennek végbe.

Mielőtt azonban tovább haladnék a tárgy kifejtésében, szükségét látom néhány pontosításnak. Az első a fogalomhasználatra vonatkozik. A keresztény kultúrákban a vallási rituálék, azaz az istentiszteletek és szertartások, illetve más vallási feladatok (pl. a hívek lelkigondozása stb.) végzésére képesített és azok végzésével megbízott, általában felszentelt vallási vezetőre felekezet-től függően használják a pap, lelkész, lelkipásztor megnevezést. A pap megnevezést a római katolikus, ortodox vagy anglikán hagyományban használják. A lelkipásztor vagy lelkész⁷ megnevezés a protestáns (lutheránus, református, unitárius) felekezetek esetében használatos. A dolgozat során a lelkész kifejezést használom.

A dolgozat végső eredményére nézve az erdélyi történelmi egyházak kontextusában vizsgálja a folyamatokat, és ezen belül a protestáns felekezetekre, elsősorban pedig az unitáriusra össz-

7 A római katolikus hagyományban a plébánosi joghatósággal nem rendelkező, azaz áldozatbemutatásra föl nem szenteltek, akire a hívők valamely közösségének vagy csoportjának lelkipásztori gondozását legalább részben állandó jelleggel rábízták, lelkésznek nevezik (Szent István Társulat, é. n. a).

pontosít. Azaz a vizsgálódás tárgyát elsősorban az unitárius lelkészi hivatás képezi. A lelkészi szerepek vizsgálata esetében kizárólag a gyülekezeti lelkészekre vonatkozóan tesztek megállapításokat. Ennek két oka van: a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben megvalósuló erdélyi magyar református, lutheránus és unitárius lelkészképzés továbbra is elsősorban a gyülekezeti szolgálatra készíti fel a teológiai hallgatókat, azaz a lelkészképzés elsődleges célja gyülekezeti lelkészek kinevelése.⁸ Az előbbiből következik, hogy a lelkészi állomány túlnyomó része minden felekezet esetében gyülekezeti lelkészi megbízást lát el. Ezzel együtt más jogállású lelkészek is fejtenek ki tevékenységet a különböző felekezetek berkeiben (ifjúsági, kórház-, egyetemi, vallás-oktató, sport-), azonban szakmai területük sajátossága okán ezek vázolására jelen dolgozat kerete nem ad lehetőséget.

A PROTESTÁNS LELKÉSZI SZEREPEK TÖRTÉNELMI GYÖKEREI ÉS ALAKULÁSAI

A szervezetek, így maga az egyház is a társadalom viszonyrendszerében működik, annak változásai rá is hatással vannak. A Philip Selznick nevéhez fűződő institucionalista paradigma (a szervezet intézményi szempontból való megközelítése) alapgondolata, a strukturális funkcionális elméletéből kiindulva, hogy a szervezetet a funkciói határozzák meg, és a struktúrák is a funkciókon keresztül érthetők meg (Selznick, 1948). Ennek érdekében bármily vizsgálat a szervezet egészének működésére kell kiterjedjen: 1. a szervezet történetének a vizsgálatára és jellemzőinek beazonosítására, 2. a szervezet funkciójára, melyet az a környezete részeként lát el, tölt be, 3. a szervezet környezettől való függőségének mértékére (Vinnai, 2014; Csepeli, 2001). Az egyház társadalmi szerepvállalását a társadalomban felfogott helye, funkciója és ehhez kapcsolódó víziója határozza meg. Az egyház funkciójával kapcsolatosan meghatározott narratívák, cselekvésének korlátai alakítják a struktúrát, a szervezetet, ezek pedig a maguk rendjén a *lelkészi szerepeket*.

Az évszázadok során több paradigmaváltásról is beszélhetünk, ami a papi, lelkészi szerepeket illeti. A 3. századtól a laikusoktól markánsan elkülönülő vallási specialista, a szentségek kiszolgálójának szerepe a reformáció korában mélyreható változáson esik át: központba az igehirdetés, a tanító és lelkigondozó funkció kerül. A középkori katolikus pap átalakulása a kora modern kori protestáns lelkésszé komoly változást hoz: egy státusában, szerepfelfogásában, hivatásgyakorlásában új társadalmi csoport váltja fel a középkori uralkodó papi rendet. A lelkészi hivatás elveszíti korábbi társadalmi státuszát. Egyrészt megtörténik a papi hivatás *deszakralizációja*. A szentségi státusza által megkülönböztetett, a szent és profán között közvetítő szerepet betöltő középkori papot felváltotta a szentségi jelleget nem birtokló, az üdvözülést

⁸ A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (KPTI) az erdélyi magyar református, unitárius és evangélikus egyházak lelképásztorképző egyeteme. A KPTI önálló, nonprofit jogi személy, amely a romániai oktatási rendszerben 2009. augusztus 31-től akkreditált státussal szerepel. A Protestáns Teológiai Intézetbe való beiratkozás felvételi vizsga alapján történik. Az évenkénti helyek számát a fenntartó egyházak illetékes képviselő testületei határozzák meg. (...) A KPTI évente 20–25 lelképásztort képez (KPTI, é. n.).

nem státuszából fakadóan biztosító, hanem az igehirdetésen és tanításon keresztül meghatározott protestáns lelkész.

A katolikus klérus státusa sajátos helyzetéből fakadt. Egyre inkább a neki rendelt hatalmon és nem a szolgálaton keresztül jelenítődött meg. Hatalmának a forrása szakrális státusa, mely megkülönböztette őt a laikus keresztényektől. A reformáció lelkésze már nem volt többé Isten kegyelmének közvetítője vagy befolyásolója, az egyház pedig nem a szentségek tárháza, hanem egyes esetekben alig volt több, mint deszakralizált bürokrácia, a kormányzás egyik ága a fejlődő állam életében (magiszteriális reformáció). A középkori keresztény egyház az egyéni üdvözüléshez elengedhetetlennek nyilvánította a szentségek, azaz az egyház által nyújtott szakrális szolgáltatások igénybevételét. Ezzel együtt természetesen a pap szolgálatát is. A protestáns lelkész szerepét a lutheri teológiai határozza meg. A sola Scriptura elve a Szentírásnak egyedüli autoritást ad. Az egyházi autoritást átveszi a Bibliát szakszerűen magyarázó protestáns lelkész (Lázár, 2018; Siba, 2020; Dixon et al., 2003).

A középkori papságtól elsősorban nem teológiai felkészültséget vártak el, hanem gyakorlatias, pasztorális munkát. (A jól képzett papok a hierarchia csúcsán helyezkedtek el, nem sok közülük volt a gyülekezeti papsághoz). A katolikus klérus nagy tömegei számára a beható teológiai, elméleti ismeretek alapvetően elérhetetlenek voltak. Nem volt, vagy csak nagyon korlátozott volt a formális lelkészképzés. Alapvetően valaki mellett tanultak bele a feladatokba. Alapfokú latin tudásra volt szükség a liturgiai szerepek megértéséhez és az adminisztrációhoz. A katolikus klérus feladata elsősorban gyakorlati és nem intellektuális volt: az emberek mennyországba juttatása a lelkipásztori gondozás eszközei és nem a beható doktrinális útmutatás által történt. A hit lényegi elemeit kellett értsék és kiszorgálják a szentségeket, és celebrálják a liturgiát. Edukatív szerepük is a morális útmutatásban merült ki. A protestáns lelkész számára hivatala központi kötelessége nem a szertartás megvalósulásának segítése volt, hanem Isten ígéjének *prédikálása és értelmezése* (Green, 2003). Ehhez még hozzátartozik a *tanítói* szerep is (feladata a hit alapvető ismereteinek a megtanítása) és a *pasztoráció* (a közösség lelki jóllétének felügyelete, fegyelmezés, beteg- és lelkigondozás, a gyengék támasza, a rend felügyelete). Éppen ezért a lelkészek oktatása és képzése, a lelkészi munkára való felkészítése a reformátorok fő foglalatosságává válik (Kaufmann, 2003). S bár a folyamat időben eltolódik, a lelkészképzés szisztematikusá és általánossá válásával lassan végbemegy a lelkészi hivatás *professzionizálódása*, ami együtt járt a protestáns klérus legitimitációjának és társadalmi befolyásának megerősödésével is (a deszakralizáció kompenzációjaként) (Swanson, 2003). A professzionizálódás jellemzője ugyanis a lelkészi hivatás gyakorlásának formális képzéshez való kapcsolása, a szakmai közösséghez való tartozás tudata (elvárt, sajátos viselkedési kódex, megkülönböztető státusz- és viselkedési szimbólumok), a hivatásbeli autonómia, valamint a hivatástudat (Green, 2003).

Újabb fontos aspektust képez, hogy a protestáns lelkész megjelenésével létrejön a papi család, majd dinasztia intézménye is. A papnét a férje státusza szerinti tisztelt illeti meg, ám a státusznak szánt elvárásoknak is meg kell felelnie, és a család többi tagjai is (gyermek) ugyanabban a figyelemben részesülnek.⁹ A világból aszketikusan kivonuló középkori klérus helyett

9 A 17. század elején, 1626-ban datált *Disciplina Ecclesiastica Radecciana*, azaz a Radeckzy Bálint püspök (1550 körül – 1632) idejében kiadott unitárius egyházi rendtartás, mely átfogja az egyházi életet,

megjelenik a közösségben élő, a közösség kultúráját felvállaló protestáns lelkész, aki maga és családja élete által pozitív minta kell legyen a közösség előtt. A gyülekezet és a lelkész közötti kapcsolatot nem a vallási legitimitáció vagy a papi státusz, hanem a példamutató magatartás, a mindennapi élet minősége határozza meg. A papi család létrejöttének több hosszú távú következménye is van: egyrészt konfliktusforrás – megnövekedik a közösség terhe (a pap családját is el kell tartania). Másrészt a papi státusz pár generáción belül mobilitási eszközzé válik. Meglehetősen nagyarányú a mintakövetés a papok családjában, a fiak apáikat követik a hivatásban. Egyébként a társadalmi mobilitás mértékét és a klérus gyors integrálódását a befolyásos és tanult középosztály soraiba nagyban meghatározta a papi feleségek kapcsolatrendszere is (Krant & Nunn, 2003). Végül pedig a kiépült parokiális rendszer alapját az képezte, hogy a lelkész nemcsak prédikatori, tanítói és lelkigondozói szerepet töltött be, hanem állami „szolga” is volt, azaz hivatalnoki feladatokat is ellátott, a magisztrátus kinyújtott kezeként közvetített a világi hatalom és a közösség között.

A fentieket összegezve: a reformáció egy új társadalmi réteget hozott létre, a protestáns lelkészt, akinek megítélése nem a neki rendelt státuszon, hanem szolgálata minőségén keresztül történt. Az új lelkészi státusznak a jellemzői a deszakralizáció, a legitimitációkeresésből fakadó professzionalizáció. A markánsan kiemelhető szerepek: prédikátor – igehirdető, pásztor, tanító és hivatalnok.

Megjegyezzük, hogy a fentebb vázolt folyamatok Közép-Kelet-Európában időbeli késéssel, illetve a helyi társadalmak jellegzetességei okán nem azonos módon valósultak meg. Nyugat-Európában például az új lelkészek rekrutációja elsősorban a kereskedő és megerősödő polgárság köréből történt (a nemesség és parasztszféra körében különböző okok miatt nem volt vonzó a lelkészi hivatás), Erdélyben és Magyarországon a polgárság alsóbb és mezővárosi rétegéből és nagyon nagy arányban a parasztság/jobbágyság köréből történt a rekrutáció. Mindazonáltal a témánk szempontjából alapvető protestáns lelkészi szerepek koncepcionalizálása szempontjából ennek nincs jelentősége.

A LELKÉSZI SZEREPEKET BEFOLYÁSOLÓ TÁRSADALMI TÉNYEZŐK

A főbb történelmi korszakok és szellemi-kulturális-ideológiai áramlatok hatással voltak a lelkészek szerepére. A reformáció eszménye a közösségben élő és dolgozó lelkész, akinek szerepei is ezen elvárás mentén alakulnak. A polgárosodás idején a lelkész a polgári értékrend letéteményesévé vált. Visszatükrözte a szereppercepció, státuszfelfogás és a társadalom által elvárt mintáit: a moderált életmód, a sokgyermekes családmodell, a képzettség fontosságát (Lázár, 2018; Siba, 2020). A 19. századi urbanizáció, majd az iparosodás újabb kihívások elé állította a lelkészeket. Új társadalmi környezetben, újfajta élethelyzetben kellett a szolgálatot végezni. Az egyházak

a papok kötelességével is részletesen és strukturáltan foglalkozik, még csak a pap számára írja elő az öltözködési mintákat és az erkölcsös magatartást, a *Disciplina* 1694-ben némi módosítással kiadott változata már nemcsak a pap öltözködését és magatartását szabályozza, hanem a családtagokét is (*Disciplina*, 1697).

szociális, közösségszervező, kulturális-népnevelő-művelődési, illetve gazdasági jellegű tevékenységeket is felvállaltak. A lelkészi munka jellege a vallási specialista szintjéről a lelkigondozói és adminisztrátori (művelődési, gazdasági stb.) szervezői tevékenységek irányába mozdult el. A 20. században a szekularizáció, individualizáció és pluralizáció hatására átalakuló társadalom kihívásaival kellett szembenézni.

Erdélyi viszonylatban egyrészt a kommunizmus hozott változást a múlt évszázad második felétől az egyházak társadalmi szerepvállalásában. Az államszocialista rendszer kiépítése teljesen szétzüllesztette az egyházközségek infrastruktúráját: megszüntette egyháztársadalmi szervezeteket és felszámolta önálló gazdasági rendszerüket. Előbbi intézkedés az egyház szocializációs lehetőségeit csökkentette, utóbbi az intézmény zavartalan működését és anyagi fejlődését (Pál, 2021; Kovács, 2021). Gyakorlatilag elsorvadtak azok a területek, melyeken az egyház tevékenységet fejthetett ki. Értelemszerűen ez a lelkészi tevékenység alakulására is hatással volt. Ebben az időszakban a lelkészi szerepkörökben beszűkülést érhetünk tetten. A lelkészi munka lényegében a specifikus lelkészi tevékenységekre korlátozódott, jelentős megszorításokkal. Az 1989 utáni társadalmi és gazdasági folyamatok, nevezetesen a dezindusztrializáció, a migráció, a népességváltozás, a kulturális és társadalomszerkezeti átalakulás újabb kihívások elé állították az egyházakat, ezzel együtt pedig a lelkészeket. Ezen folyamatoknak a következményei (a kisteleplülések előregedése és létszámcsökkenése, a középkorú – a különböző egyházi-egyházközségi tisztségeket hagyományosan vállaló – korosztály létszámcsökkenése, a más településeken vagy külföldön élő hívek megnövekedett száma, alkalmi részvétele az egyházközség életében) a sokszor utolsó intézményként jelen levő egyházra hárítják a közösség, akár az egész település működtetését. Ide tartoznak a társadalmi szerkezetváltozással, az életformaváltással együtt járó kulturális változásoknak, a globális kommunikációs rendszerbe való bekapcsolódás lehetőségének és gyakorlatának, a generációk közötti kulturális különbségek növekedésének az egyház és főként a gyülekezeti közösséget vezető lelkész munkáját befolyásoló folyamatai.

Összefoglalva, elmondható, hogy a társadalmi és szellemi trendek új nyomást gyakorolnak a hagyományos egyházi szerepekre és meghatározásokra. Az évszázadok során kialakult lelkészeképe továbbra is hatnak a jelen generációkra, akik idővel visszanyúlnak egy korábbi szerepértelmezéshez. A lelkészkép változásai mögött évszázadokra visszavezethető mintákat találhatunk, de az egyház életének átstrukturálódása új társadalmi kérdéseket is felvet, újra meghatározza az egyház és a lelkész szerepét a jelenkori társadalom kontextusában (Siba, 2020; Hoge, 2003). Ám úgy tűnik, hogy a változás nem az általános szerepkeretben érhető tetten, hanem a fent már vázolt protestáns lelkészi szerepek betöltésének tartalmi és mennyiségi változásaiban. A továbbiakban a hivatáskép bemutatásával árnyalom az elhangzottakat.

HIVATÁSKÉP ÉS KONFLIKTUS

A papság vagy lelkészség egyike a legrégebbi értelmiségi hivatásoknak. Az értelmiségi hivatásokat két fő jellemző különbözteti meg a foglalkozásoktól: a rendszerezett szaktudás, amely hosszú képzés során szerezhető meg, valamint a hivatáshoz kapcsolódó számos szakmai-etikai norma betartása (Hoge, 2003). Hasonlóan más hivatások képviselőihez, a lelkészek képzett személyek, akik saját területükön tekintélyt (monopóliumot) élveznek, és autonóm döntéseket

hozhatnak. Van azonban néhány olyan sajátossága is a papi/lelkészi hivatásnak, mely megkülönbözteti a többiektől: egyrészt szakértelmük hagyományos forrásokon alapul, szerepeik és eszközeik a szentség birodalmába tartoznak, így a tudománnyal azonosulókhoz hasonlóan épp-úgy igényt tarthatnak a monopóliumra; másrészt hivatásukat feltételezhetően vallási indíttatásból, nem pedig anyagi haszon vagy elismerés céljából választják; végül pedig különbséget képez az is, hogy egyetlen hivatás sem függ olyan mértékben a „laikusok”, ez esetben a hívők jóváhagyásától, mint a lelkészség (Wilensky, 2010). Vita tárgyát képezi az is, hogy minden vallási hagyományban hivatásnak tekinthető-e a lelkészség. Míg a fősodorbeli protestáns lelkészek esetén pozitív a válasz (a lelkészi hivatás leírható a professzionalizáció ismérvei szerint), az evangéliumi és pünkösdi lelkészek nem esnek át formális képzésen, a római katolikus körökben pedig vita folyik arról, hogy a papság nem-e inkább egy teológiaiilag meghatározott elhivatás (Magos, 2017; Hoge et al., 1995).

A lelkészi munka számos szerepet követel meg az azt végző személytől, ami szokatlan a hivatások esetében. A lelkészeknek prédikátoroknak, tanároknak, liturgikusoknak, tanácsadóknak, adminisztrátoroknak, menedzsereknek, közösségi vezetőknek és még sok másnak kell lenniük (Hoge, 2003). Tomka és Révay (2006) a lelkészi hivatal alábbi jellemzőit különbözteti meg: formális-szagrális szerep, adminisztrátori szerep, közösségi szerep, lelki-szociális szerep. Kamarás István *Kis magyar reliográfiájában* (2003) D. O. Moberg felsorolását adja közre a klerikus szerepeket illetően: prédikátor, evangélista, nevelő, az egyházi intézményt képviselő, hivatalnok-szervező, csoportvezető, tanácsadó.

Létezik egyféle konszenzus abban, hogy a szerepnek milyen viselkedési minták felelnek meg. Ezek egyrészt belső, másrészt pedig külsőleg kontrollált elvárások. Azaz vannak általánosan elfogadott viselkedési elvárások azon személyek irányába, akik felvállalják ezeket a szerepeket. A szerepfelvállalás leegyszerűsíti az interakciót, tisztázza az elvárásokat, ugyanakkor azonban a címke és a társadalmi elvárás láthatóan ellentmondásos viselkedési elvárásokat is létrehozhat (szerepkonfliktusok) (Linton, 1964; Váriné, 1994).

Fontos szempontot képez a lelkészi szerepek változásában a lelkész hivatásképe. A lelkészre úgy tekintek, mint önreflektáló, önértelmező szereplőre, aki identitása, szerepei és tevékenysége mérlegelése rendjén alakítja hivatásképét, adott, számára fontos értékek mentén. Ez pedig a maga rendjén visszahat tevékenységére, felvállalt szerepkörei is. A lelkészi szerepek módosulása nemcsak egyházszerkezeti vagy környezeti szükségletekből történhet, hanem a *kellő* és *valós* hivatáskép (Székely, 2018), vagy más meghatározásban a *vágyott* és *megélt* hivatáskép feszültségéből is (Siba, 2016). Siba Balázs Michael Klessmann nyomán a lelkészkép kialakulásában a következő aspektusok érvényesülését határozza meg: 1. biblikus-keresztény tradíció, 2. teológiai látás, pásztorálszociológiai megértés, 3. kontextus, a közösség elvárásai, 4. személyes hit, önértelmezés (Siba, 2016). A lelkészi hivatáskép tehát egyrészt valamilyen hagyomány, kulturális minta, az adott felekezet „ideológiai” narratívája, a környezet szükségletei és elvárásai, valamint az ezekre reflektáló énkép egymásra hatásából épül fel.

A katolikus pap és a rabbi esetében egyértelműen egy mindent átható státuszról van szó, mely a szakmai és személyes szerepeket is magában foglalja (totális szerep). A protestáns lelkész esetében első látásra nem ilyen teljes az azonosulás. Az extraprofesszionális, azaz szakmán kívüli és a nem professzionális szerepei nem feltétlenül foglalhatók benne a lelkészi státuszban. Azonban a protestáns lelkészek esetében is a hivatásszerep dominanciája elsődleges. A teljes

körü hivatások (jog, orvoslás) egyik jellemzője, hogy a hivatásbéli szerep képezi a domináns szerepet, melynek adott helyzetben alárendelődik minden más társadalmi szerep, konfliktushoz vezetve. A szerep, mely az elsődleges szerepidentifikációt biztosítja az egyén számára, a szerephierarchiában az első helyre kerül (szerephegemónia) (Blizzard, 1985). A következtetés az, hogy a hivatásból fakadó státusz inkább részleges a protestáns lelkészek esetében, szemben a teljesen átható státusszal a római katolikus pap esetében. Mindazonáltal domináns, prioritással bír a lelkész minden más szerepével szemben, ami a maga rendjén konfliktus forrása (Blizzard, 1985).

Blizzard¹⁰ szerint a hivatásképp alakulása esetében két fő referenciakeret érvényesül: ideológiai (teológiai) és funkcionális. Az ideológiai referenciakeret inkább az egyházi tanítás kontextusából közelítve határozza meg a lelkész főszerepét (Isten szolgája, közvetítő Isten és ember között). Az ideológia az adott személynek a hivatással való azonosulását vagy a hivatásba való indoktrinációját is szolgálja. A lelkészek esetében a felekezet tanításával kapcsolatos ideológia meghatározó. Az ideológiailag meghatározott hivatásképp valójában része az adott egyház általános ideológiai (teológiai) tanításának. A lelkész szerepén keresztül az egyház ideológiájának (teológiai tanításának, üzenetének) a szószólója, reprezentálója. A világiak számára ő testesíti meg az egyházi vallásosságot. Ő az egyház képviselője (Blizzard, 1985). A funkcionális szerep meghatározás elsősorban helyzetorientált, azaz a meghatározást nyújtó lelkész aktuális helyzetéből kiindulva fogalmaz (a hívek lelkigondozását végző személy, vallási vezető, értékközvetítő). A lelkész az egyház tisztviselője is – funkcionárius. Hivatását gyakorlóként kialakíthatja a főszerep funkcionális orientációjú megközelítését is. A funkcionális orientáció a lelkészség gyakorlatának operatív, míg az ideológiai orientáció a lelkészség elméleti meghatározása. A két referenciakeret nem zárja ki egymást, a kettő együttesen is jelen lehet (Blizzard, 1985). A hivatásképp Blizzard függő változóként kezelte, mely a lelkészi (kora, szolgálati régisége, személyisége, referenciaszemélyei, karrierjének alakulása, hatékonyság- és sikerképének a jellemzői) és intézményi változók (felekezet, földrajzi elhelyezkedés, a közösség típusa, az egyházközség szervezeti komplexitása, az egyházközség gazdasági mutatói) hatására alakult.

Szerzőnk kutatásának egyik eredménye, hogy összefüggést állapított meg a hivatásképp referenciakerete és a lelkészek szolgálati ideje, illetve a gyülekezet nagysága és jellege között. Míg a kevesebb szolgálati régiséggel rendelkező lelkészek inkább teológiai megközelítésből határozták meg a főszerepet, addig a szolgálatban hosszabb időt eltöltött lelkészek inkább a funkcionális megközelítést preferálták hivatásképp-meghatározásukban (Blizzard, 1985).

József Baniak lengyel szociológus középiskolásokkal és egyetemi hallgatókkal készített kérdőíves kutatás segítségével (a felmérést először 1983-ban végezte el, majd 1998-ban és 2008-ban megismételte) a lengyel római katolikus papok fiatalok körében felfogott szerepének a változását mutatja be. Az intézményes vallásossághoz kapcsolódó specifikus szerepek mellett (liturgiai-

10 A *hivatásképp*re Blizzard a *főszerep* (master role) fogalmat használja. A protestáns lelkészi szerepek konceptualizálását Samuel L. Blizzard átfogó munkájában adja meg, melyet egy 1111 lelkészt megábrázoló mintán végzett munkatársaival, öt különböző teológia végzősei és több felekezet lelkészei között az Amerikai Egyesült Államokban. Az általa felállított tipológia áttemelhető erdélyi protestáns vonatkozására is. Blizzard (1980) leírásában a főszerepben (hivatásképpben) azok a hitek, felfogások köszönnek vissza, amit a lelkész magáról, hivatásáról gondol, kiegészítve azokkal a felfogásokkal, melyeket a nyilvánosság a lelkészi hivatás szerepével kapcsolatosan kialakított.

szakrális tevékenység, hitoktatás, gyülekezeti vezető, lelki tanácsadás, szociális tevékenység) az egyéni vallásossággal összefüggő diffúz szerepekről is beszél, melyek a gyülekezeti élet szervezésének új módjaihoz és formáihoz vezetnek, s melyek szubjektív, egyéni szükségletekre adott, gyakran innovatív válaszok. A kutatás eredménye azt mutatja, hogy a célcsoport meghatározó többsége esetén konstansan növekszik az a tendencia, mely a papokat a specifikus papi-spirituális és gyülekezeti szerepek gyakorlására szorítaná, míg közösségi és morális szerepvállalásukat elutasítja. Szintén növekszik azok aránya, akik az egyház közügyekben való szerepvállalását és az állami intézményekre való befolyását is elutasítják. Emellett a válaszadók jelentős része nem tartja szükségesnek a papi közvetítést egyéni vallási élete, személyes üdvössége tekintetében (Baniak, 2015). A fenti eset rávilágít arra, hogy a hivatás gyakorlói folyamatosan újraértelmezik szerepeiket (teológiai látásuk és hivatáskéjük értelmében), alkalmazzák a szükségletekhez (társadalmi környezet elvárása), azonban ez adott társadalmi kontextusban feszültséget, konfliktus okozhat.

A protestáns lelkészi szerepek irányából megközelítve a problémát a konfliktus gyökere egyrészt a szerep értelmezéséből fakad: mi a lelkész szerepe, feladata? Illetve az adott történelmi, társadalmi helyzetben hogyan lehet a hivatást megélni? Manfred Josuttis megállapítása: „A protestáns lelképásztor egy különleges lény: képzettsége és szerepe szerint tanító funkciója van. A szolgálatára nézve a papok közé tartozik. Teológiai önértelmezése szerint leginkább próféta szeretne lenni. De az idejének nagy hányadában valószínű, hogy adminisztrációs ügyintézésel és közösségi szabadidő-szervezéssel foglalkozik” (in Siba 2016: 14). Jól rátapint arra a feszültségre, amit Blizzard úgy értelmez, hogy nemcsak a szerepek sokfélesége, változatossága nagy, nemcsak az ellátásukhoz szükséges kompetenciák túl széles körűek, hanem a lelkész ideje és energiája is túlságosan korlátozott ahhoz, hogy mindent elvégezzen. A legtöbb lelkész bizonyos szerepeket elsődlegesnek tekint, ezekben kompetensnek látja magát, de a többi szerepe miatt nem tud ezekre elég időt fordítani. Minél nagyobb az eltérés a preferált és a ténylegesen betöltött szerepek között, annál kisebb a lelkész elégedettsége. Későbbi kutatások megerősítették, hogy a lelkészi morál összefügg azzal, hogy az egyes személyek mennyire érzik kielégítőnek az általuk szükségszerűen betöltött konkrét szerepeket. Minden olyan helyzet, melyben egy adott személy adott státusszal inkompatibilis elvárásokkal kell szembenézzen, konfliktushoz vezet (Blizzard, 1985). Székely József (2018) a kellő–valós hivatásképp, Siba Balázs (2016) a vágyott–megélt hivatásképp ellentétpárosban fogalmazza meg ugyanezt. Az általuk használt fogalmak is azt a feszültséget jelölik, amely a lelkészek által fontosnak tartott és a szolgálat rendjén ténylegesen végzett feladatok okán fennáll.

Szászné Lázár Eszter Csenge *A lelképásztori hivatás krízise – Német modellek és magyar párhuzamok* (2018) című tanulmányában a lelképásztori hivatás három interpretációját és a fennálló konfliktusok feloldására vonatkozó javaslatokat mutatja be három különböző szerző megközelítésében egy szakralitás–profanitás tengelyen. A tengely profanitás részén Isolde Karle professzióelmélete áll, amely szerint a lelkészi hivatásnak más hivatásokhoz hasonlóan a szakmai kompetenciát kell előtérbe helyeznie. A lelkészi identitás alapja, hogy a lelkészség ugyanolyan professzió, mint a többi funkciórendszer problémáira kizárólagos megoldást kínáló terület. Az evangélium hirdetésében a lelkésznek szakmai tudását kell előtérbe helyeznie, elválasztva a lelkészi hivatást a lelkész magánéletétől. A tengely másik végén Manfred Josuttis (2017) fenomenológiai megközelítése áll, mely kiemeli a lelkész egészét a meglévő szekuláris valóságból, és

a szent és profán világ határára helyezi. A lelkészi identitás alapja a mássága, ami ebből a határon levésből fakad. A lelkész ott helyezkedik el a két világ között, és hivatása, hogy átkísérje a rábízottakat. A krízis feloldása helyének, másságának elfogadása. A tengely köztes részén helyezkedik el Christian Grethlein (idézi Lázár, 2018) megközelítése, aki a lelkészi hivatás krízisét a lelkészképzés során elsajátított készségek, ismeretek és a tényleges lelkészi munka által igényelt elvárások közti eltérésekben látta. A konfliktus feloldásának kulcsa a teológiai oktatás megreformálása, spirituális, kegyességi-lelki oldalának felerősítése (Lázár, 2018).

LELKÉSZI SZEREPEK LEHETSÉGES KONCEPTUALIZÁCIÓI

A hivatásképzés megrajzolása arra ad lehetőséget, hogy általános szinten írja le a lelkészi hivatást. Blizzard (1985) tanulmányában arra következtetésre jut, hogy a mintában részt vevő lelkészek szerepeiket valamilyen orientáció alapján igyekeznek betölteni. Azaz a hivatásképzés meghatározott „eszközt” rendelnek. Ezt integratív orientációnak nevezi.¹¹ Ez nem más, mint az a mód, ahogyan a lelkész hivatásképzését pl. evangelizálóként, oktatóként, lelkigondozóként, közösségszervezőként szolgálatának konkrét céljaira (szerepeire) összpontosítja. Másként fogalmazva: kiválasztja azt az eljárást, orientációt ahogyan (általános) hivatását a (konkrét) szerepek szintjén a legjobban meg tudja valósítani. Az integratív orientációk azt jelzik, hogy a gyakorlatban, a gyülekezeti munka során a lelkészek a különböző hangsúllyal, eltérő fókusszal gyakorolnak adott szerepeket. Azaz eltérnek abban, hogy milyen célok elérésére irányítják a lelkészi munkájukat (Blizzard, 1985).

Ezek esetében megkülönbözteti a tradicionális (melynek hagyománya van a protestantizmusban) és a szekuláris (ezekhez a szerepekhez társulhat egy sajátos vagy egyedi vallási irányultság, de ez nem feltétlenül velejárója a szerepnek) irányultságú orientációt. Előbbi esetén öt orientációt különböztetett meg: *hívő-szent, tudós, az evangelizáló, a sakramentalista, az atyapásztor* (Blizzard, 1985: 51–75). A többi hét szerep inkább szekuláris irányultságú. Ezeket *korárs integratív szerepeknek* nevezte: *az interperszonális kapcsolatok szakértője, egyházközségi promóter, társadalmi akcionista vagy társadalmi problémamegoldó, oktató-nevelő, közösségi vallási vezető, felekezeti politikus*.

Kamarás közel háromszáz katolikus pap szerepkészletét áttanulmányozva a következő orientációkat azonosította: *teológus, az egyházi szervezet képviselője, kultúraközvetítő, szolgáltató-hivataltnok, igehirdető-evangelizáló (szónok-sztár), akció-szervező, vagyonkezelő és -gyarapító menedzser, tanító-nevelő-pedagógus, atya és/vagy anya (lelki vezető- és gyógyító), mágus, közösségépítő* (Kamarás, 2003).

Végül elérkeztünk Blizzard korábban már hivatkozott tanulmányában a szerepek harmadik szintjeként meghatározott, specifikus, ún. *gyakorló lelkészi szerepek* bemutatásához. Ezek azok a szerepek, melyeket a lelkész nyilvánosan él meg, gyakorol, éppen ezért gyakorlatilag ezeken a

¹¹ Lényegében ő a lelkészi szerepek három szintjét különbözteti meg: főszerepek, integratív szerep és gyakorló szerep. Ahogyan az első szinten leírtakat a hivatásképként definiálom, úgy a másodikikat orientációként, és végül a gyakorló szerepeket egyszerűen szerepekként.

szerepeken keresztül alkotják meg az emberek a maguk lelkészképét, és van egy elképzelésük arról, hogy mi a lelkész szerepe, feladata. Jellegükből fakadóan ezek a szerepek azok, amelyeken keresztül láthatóvá és értékelhetővé válik a lelkészi tevékenység mind a hívek, mind az egyházi vezetés különböző szintjei számára (Blizzard, 1985). Ő a következő gyakorló szerepeket különbözteti meg: *prédikátor, tanító, pap, szervező, adminisztrátor, lelkigondozó*. Ezeket specifikus és nem általános értelemben használja. A gyakorló szerepek a lelkész által betöltött szerepek teljes skáláját lefedik. Blizzard (1985) három kategóriába csoportosítja: *hagyományos, neotradicionális és kortárs szerepek*.

A *tradicionális szerepek* közé sorolja a prédikátor, a pap és a tanító szerepeket. Ezen szerepeknek bibliai modelljei vannak. „A hagyományos szerepeknek teológiai alapvetésük van, ugyanakkor az egyházi hagyományokon belül világosan meghatározott megnyilvánulási formái is.” (Blizzard, 1985: 84) Jelen van a szerepmeghatározás, szerepelvárás ideológiai háttere, tehát a lelkész világosan tudja, hogy mi a feladata, szerepe prédikátorként, papként, tanítóként. A tradicionális lelkészi szerepek az ideák világához igazodnak. A prédikálás és tanítás, mint ahogy a liturgusi szerep néhány vonatkozása is, olyan tevékenységek, melyeken keresztül a lelkész szavakon vagy szimbolikus cselekedeten keresztül eszméket kíván átadni. Ezekben a szerepekben a lelkész alapvetően egy aktor a hallgatóság szemében. Ahhoz, hogy hatékony legyen, fontos, hogy központi szereplővé váljon/maradjon, és a hallgatóság válaszaihoz/igényeihez igazítsa a kommunikációs technikáit (Blizzard, 1985).

A *neotradicionális* szerepnek Blizzard a lekipásztori szerepet tekinti. Van bibliai alapja és ideológiai definíciója, ugyanakkor a gyakorlását kettősség övezi. Kevésbé világos, miként kell ellátni ezt a szerepet, mint a tradicionális lelkészi szerepek esetében (Blizzard, 1985). A *kortárs szerepek* a szervezői és adminisztrátori tevékenységet foglalják magukban. Ezen szerepek újak – legalábbis történelmi vonatkozásban – az egyházi hagyományban és gyakorlatban. Ezen szerepek szentírásbeli és ideológiai alapjai nincsenek meghatározva. A lelkészjelöltekben általában van egy kép arra vonatkozóan, hogy mit jelent prédikátornak, papnak, tanítónak, lekipásztornak lenni, ám nem rendelkeznek az adminisztrációs és szervezői szerepek vallásilag körülírt meghatározásával (Blizzard, 1985: 85).

A továbbiakban az intézményileg elvárt unitárius lelkészi szerepeket vizsgálom és vetem össze a Blizzard által felállított kategóriákkal.

AZ INTÉZMÉNYILEG ELVÁRT UNITÁRIUS LEKÉSZI SZEREP ISMÉRVEI

A jelenleg érvényben levő Alaptörvényben és Szervezeti és Működési Szabályzatban¹² (továbbiakban Alaptörvény vagy SzMSz) foglaltak írják le az unitárius lelkészek jogait és kötelességeit. Az Alaptörvény, illetve SzMSz vonatkozó előírásai az egyház mint intézmény normatíváit fog-

¹² A Magyar Unitárius Egyház 2012. június 28-án elfogadott Alaptörvénye 2012. június 30-án lépett hatályba. A 2012. június 30-án elfogadott Szervezeti és Működési Szabályzat 2014. június 28-án módosított tartalma 2014. június 28-án lépett hatályba.

laják össze a lelkészi szolgálattal kapcsolatosan.¹³ Tekintettel arra, hogy a dolgozat ezen része a gyülekezeti lelkészi szerepeket tárgyalja, csak a vonatkozó jogszabályi részek értelmezésére szorítkozom. Az Alaptörvény az egyház küldetését a hitélet, a szeretetszolgálat, az oktatás, a nevelés, a közművelődés, valamint a társadalmi felelősségvállalás területén határozza meg.¹⁴ A lelkész mint az egyház meghatározott gyülekezetben tevékenykedő képviselője értelemszerűen ezekkel összhangban kell végezze a munkáját.

Az Alaptörvény 24. § (1) a) pontja a gyülekezeti lelkészt az egyházközség hit- és valláserkölcsi élete irányítójának, illetve közigazgatási és gazdasági ügyei felelősének határozza meg.¹⁵ Azaz egyfelől *vallási specialistaként*, aki a hit- és valláserkölcsi életet vezeti, másfelől *hivatalnokként* határozza meg, aki felelősséget vállal az egyházközség közigazgatása és gazdasági élete működtetéséért is.¹⁶

Az SzMSz III. fejezete írja le az egyházközség tisztségviselő, tisztviselői és más alkalmazottai kötelezettségeit és jogait, szabályozza tevékenységüket. A lelkész tevékenységét az 56–68. § szabályozza. Az SzMSz ezen része kizárólag a gyülekezeti lelkészek feladatkörét, kötelezségeit és jogait tünteti fel. Az SzMSz az Alaptörvény által egy cikkelyben megfogalmazottakat két részre bontja, ezzel is jelezve eltérő jellegüket. Az első rész esetében a blizzardai meghatározás szerint tradicionális és neotradicionális lelkészi szerepek azonosíthatók, a második rész esetében a kortárs lelkészi szerepek.

Az 57. § (1) szerint a lelkész az egyházközség valláserkölcsi öre, lelki életének vezetője és gondozója. E helyen a szabályzat kitér a lelkész erkölcsi viselkedésének normatív megfogalmazására. A tisztség és erkölcsi magatartás között összhangnak kell lenni.¹⁷ Elvart lelkészkép: a szabályzat nem bontja szét a szakmai és a magánélet területét. A lelkészt mint példát állítja a közösség elé. Elvárások a lelkész felé: magánélete legyen összhangban a szolgálattal, jellemezze a vallásosság, a felebaráti szeretet, az áldozatkészség, legyen a keresztyény erények gyakorlója. A (2) pont a hivatalnokszerepet határolja körül (közigazgatási és gazdasági ügyek felelőse).¹⁸

13 56. § Az Egyház keretében gyülekezeti lelkészek, illetve nem gyülekezeti jellegű munkával megbízott lelkészek teljesítenek szolgálatot (SzMSz 56. §)

14 „A Magyar Unitárius Egyház az egyetemes keresztyény anyaszentegyház része, az Isten országa megélésére törekvő Jézus-követők szeretetközössége. A Jézus tanításához és közvetlen tanítványaihoz visszavezethető egyistenhívő, unitárius keresztyénység intézményes egyházi formája a reformáció korában szerveződött, és a történelem haladó értékeit vállalva teljesedik ki. Hivatása Isten és ember szolgálata, a közösség életének építése. (...) Küldetésének területei: a hitélet, a szeretetszolgálat, az oktatás, a nevelés, a közművelődés, valamint a társadalmi felelősségvállalás.” (Alaptörvény: 2.)

15 24. § (1) a) A gyülekezeti lelkész az egyházközség hit- és valláserkölcsi életének irányítója, közigazgatási és gazdasági ügyeinek felelőse. (Alaptörvény: 13)

16 A 24. § (2) cikkelye a gondnok esetében, aki az egyházközség világi tisztségviselője, azonos elvárásokat fogalmaz meg a közigazgatási és gazdasági felelősség tekintetében. Azaz a hit- és valláserkölcsi élet irányítása híján ugyanazon feladatokat delegálja a két egyházközségi vezetőnek.

17 „57. § (1) A gyülekezeti lelkész az egyházközség valláserkölcsi öre, lelki életének vezetője és gondozója, aki magánéletében is a vallásosság, a felebaráti szeretet, áldozatkészség, és összességében a keresztyény erények gyakorlója.” (Alaptörvény: 31)

18 „57. § (2) A lelkész az egyházközség tisztviselője és tisztségviselője, az egyházközség közigazgatási és gazdasági ügyeinek felelőse. (3) A lelkész személyén kívül az egyházközségi tisztviselői hivatalok és a tisztségek egyidejű betöltése összeférhetetlen.” (Alaptörvény: 31)

Az 59. § a lelkész hatáskörét, kötelességeit és jogait ismerteti. Ezek:

*Istentiszteletek és szertartások végzése.*¹⁹ Ez esetben a liturgiai előírások szerint kell eljárnia, viselve hivatala külső jelvényeit. Formai megkötés, hogy csak saját egyházközségében és a hozzá tartozó leányegyházközségekben és szórványokban végezhet szolgálatot, más egyházközségben kizárólag a helyi lelkész jóváhagyásával. Az SzMSz egy adott adminisztratív területre szorítja be a mozgáskörét (parókiaközpontúság). Az 59. § (1) b) pontja leszögezi, hogy istentiszteleti szolgálatot csak lelkészképesítő oklevéllel rendelkező személyek végezhetnek, azaz a szolgálatvégzés előfeltétele a *formális teológiai* oktatásban való részvétel (professzionizáció). A szertartásokhoz kapcsolódóan előírja a jegyesek lelkigondozását, házassági felkészítő tartását, illetve az egyházi, hitelvi tanítás megismertetését a más vallásból vagy felekezetből betérőkkel. Ez a cikkely tartalmazza a szertartásokkal kapcsolatos különböző adminisztratív előírásokat is.

Az 59. § (2) pontja összegezi a lelképásztori gondozás terén végzendő tennivalókat. Ezek egyrészt a családlátogatás és beteglátogatás alkalmával végzett lelkigondozás, másrészt a szükségben levők (deprivációban élő személyek) lelkigondozása. Ezen a helyen előírja a lelkészeknek, hogy az istentiszteleteket, szertartásokat és teljes lelkészi szolgálatát a lelkigondozás jegyében végezze.²⁰

Az 59. § (3) pontja a *valláserkölcsei nevelés* kapcsán a következő feladatokat írja elő a szabályzat: vallásóra tartása vagy megtartásának biztosítása, vasárnapi iskolai foglalkozás megszervezése, konfirmációra való előkészítés, ifjúsági egyesület szervezésének és működésének segítése, konferenciák, hitelesítő napok tartása, felnőtt hitéleti oktatás és valláserkölcsei nevelés: bibliaóra, felnőttképzés, lelkigyakorlatok, zárandoklatok, fiatal felnőttek és családok találkozási, idősök közösségi összejövetelei stb.

Az 59. § (4) pontja az egyházközség igazgatása és ügyvitele terén végzendő feladatokat írja le, azaz a lelkész hivatalnoki szerepkörét. Az egyházközség igazgatása (hivatalnok) terén a következő feladatokat látja el: képviselői, ügyviteli, gyűlésszervezői és gyűlésvezetői feladatokat, feladata a pénzügyvitel felügyelete stb.

Az egyházközség más működési területein, a szeretetszolgálat és szociális tevékenység; közművelődés, hagyományörzés és műemlékvédelem; célirányos kiadói és médiatevékenység; a társadalmi felelősségvállalás és közösségszolgálat más formái területén elvárás a lelkész irányában, hogy hivatásszerűen nyilvánuljon meg, azaz nem írja elő, hogy kötelessége ezt végezni, ám ajánlja. A lehetőségek és személyes alkalmassága szerint a lelkész töltsön be kezdeményező, szervező, irányító – vagy legalább résztvevő és buzdító – szerepet az egyházközségi élet egészében.

Az alábbi táblázatban az SzMSz által előírt vagy javallott lelkészi tevékenységek blizzardi modellbe való beillesztését végeztem el, feltüntetve az adott tevékenység típusát is. A táblázat

19 „59. § (1) a) A lelkész köteles az Egyház istentiszteleti és szertartási rendjéhez alkalmazkodni; szolgálati végzésére hivatala külső jelvényeivel, paláttal és esetenként főveggel megjelenni; lelkészi szolgálatokat saját egyházközségén, a hozzá tartozó társ-, leány- és szórványegyházközségeken, valamint szórványokon kívül csak az illetékes lelkész engedélyével végezhet.” (Alaptörvény: 32)

20 Az SzMSz által előírt vagy javallott lelkészi szerepek táblázat első két sora harmadik oszlopában ezért jelenik meg a neotradicionális szerep említése a prédikátornál és papnál mint az istentiszteletek és szertartások vezetőjénél.

azt mutatja, hogy az intézményileg elvárt lelkeszi tevékenység teljesen beilleszthető a Blizzard által meghatározott szerepkeretekbe. Ez egyben azon korábbi állításomat is alátámasztja, mely szerint a reformáció következtében kialakult protestáns lelkeszi hivatás fő szerepkeretei ugyanazok maradtak: prédikátor, tanító, pap (liturgus), lelkigondozó, hivatalnok-adminisztrátor, szervező.

Az egyházközség más működési területein ajánlott tevékenységtípusok esetében a blizzard modell kortárs szerepeit továbbgondolva létrehoztam egy új kategóriát, melyet diffúz kortárs szerepként határozok meg. Ezek olyan szerepek, melyek a gyülekezeti és közösségi élet szervezésének új módját és formáit jelentik, s melyek az új egyéni és közösségi szükségletekre adott, gyakran innovatív válaszok.

1. táblázat. *Az intézményileg elvárt unitárius lelkeszi szerepek beillesztése a blizzard modellbe*
 Table 1. *The Integration of institutionally expected Unitarian Ministerial Roles into the Blizzard Theoretical Model*

Jogszabályok által előírt tevékenység	A Blizzard által megnevezett lelkeszi szerep	A Blizzard által megnevezett lelkeszi szerep jellege
(1) istentisztelek tartása (2) áhítatok végzése	<i>prédikátor</i> A prédikatori szerep magában foglalja a prédikációra való felkészülést, az istentiszteletek és áhítatok tartását	tradicionális/ neotradicionális
(1) szertartások végzése	<i>pap</i> A papi szerep a liturgusi feladatokat takarja, melyekben a lelkész az istentiszteleten, szertartásokon megnyilvánul.	tradicionális/ neotradicionális
(1) hitoktatás (2) vallásóra tartása (3) konfirmációi felkészítő (4) bibliaóra (5) hiterősítő alkalmak (6) felnőtt hitéleti oktatás (7) jegyesoktatás (8) házassági felkészítő (9) lelkigyakorlat	<i>tanító</i> A tanítói szerep magában foglalja a tanításra való felkészülést, a tanítást az iskolában, az egyházközségben gyermekek és felnőttek számára.	tradicionális neotradicionális
(1) családlátogatás (2) beteglátogatás (3) lelkigondozás	<i>lelkigondozó</i> Blizzard két módját különbözteti meg a lelkipásztori szerep gyakorlásának: hagyományos és kortárs. Az előbbi esetben a hívek meglátogatását értik alatta, családlátogatást és beteglátogatást, vagy vigasztaló látogatást. Az utóbbi esetben a lelkigondozás új módszereit alkalmazza, és alapvetően a szükségben levők számára nyújt támaszt. (Blizzard, 1985: 85)	tradicionális tradicionális neotradicionális

Jogszabályok által előírt tevékenység	A Blizzard által megnevezett lelkészi szerep	A Blizzard által megnevezett lelkészi szerep jellege
(1) ifjúsági egyesület szervezésének és működésének a segítése (2) fiatal felnőttek és családok találkozási (3) idősek közösségi összejövetelei (4) társadalmi felelősségvállalás (5) közösségszolgálat	<i>szervező</i> A szervezői szerepben a lelkész csoporton belül és csoportok között nyilvánul meg (intragroup és intergroup). A szervezői szerepek vonatkozásában meg lehet különböztetni a hitéleti és az ún. szekuláris tevékenységeket. Az előbbieket az egyházi, vallási jellegű tevékenységhez kötődnek. Utóbbiak pedig elsősorban csoportkohézió-erősítő, közösségépítő tevékenységek, melynek célja nem kötődik a hitélethez.	kortárs
(1) egyházközségi ügyvitel végzése (2) ülésvezetés (3) egyházközségi pénzügyvitel felügyelete	<i>adminisztrátor</i> Az adminisztrátori szerepekben a lelkész az egyházközség ügyvezetője és képviselője. Intézményi feladatai vannak: az ügyvitel, pénzügyvitel, nyilvánosság, testületek működtetése tekintetében.	kortárs
(1) szeretetszolgálat és szociális tevékenység (2) közművelődési tevékenység (3) hagyományőrzés (4) műemlékvédelem (6) kiadói és médiatevékenység (7) társadalmi felelősségvállalás (8) közösségszolgálat	<i>diffúz szerepek</i> Ezek olyan szerepek, melyek a gyülekezeti és közösségi élet szervezésének új módjait és formáit jelentik, s melyek az új egyéni és közösségi szükségletekre adott, gyakran újszerű válaszok.	kortárs

AZ UNITÁRIUS LELKÉSZEK ÁLTAL KEZDEMÉNYEZETT VAGY KÖZÖSSÉGILEG ELVÁRT TEVÉKENYSÉGEK

Az alábbiakban – mintegy példázó esettanulmányként – olyan tevékenység típusokat összegzek, melyeket a Kolozs-Tordai Unitárius Egyházkör aranyosszéki kistérségjének²¹ lelkészei végeztek

21 A Kolozs-Tordai Unitárius Egyházkör a Magyar Unitárius Egyház legnagyobb kiterjedésű középszintű egyházszerkezeti egysége. Az egyházkörhöz tartoznak a Temes, Arad, Hunyad, Kolozs, Bihar, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Beszterce megye területén található anya-, leány-, szórányegyházközségek és szórányok, valamint Fehér megye unitárius egyházközségeinek egy része. Az egyházkörben

2016–2017 között. Az unitárius egyház 2009 óta alkalmanként regisztrálja a lelkészi munkát,²² mérve a többlettevékenységet is.²³ Az adatrögzítés egy erre a célra összeállított felmérő űrlap segítségével történik, melynek az első része a lelkész teológiai képesítéstől eltérő, más szakmai képzettségére kérdez rá; a második része a lelkészi hivatásgyakorlásban kifejtett többletjeljesítmény alapadatait gyűjti: egyháztársadalmi munka, közművelődési, közösségi és közéleti tevékenységek, egyházi-teológiai alkotói munka, adományszervezői tevékenység, illetve más többletmunka. Ezen tevékenységeknek egyik jellemzője, hogy helyi szükséglet/igény következtében (környezet) vagy a lelkész indíttatásából (hivatáskép-orientáció) fakadóan valósultak meg. A másik jellemző, hogy alapvetően beilleszthető a Szervezeti és Működési Szabályzatban javallott, általam diffúz kortárs tevékenységként meghatározott kategóriába.

A mintában 12 aranyosvidéki lelkész munkájához kapcsolódó adatokat használtunk fel. A lelkészek életkora: 30–40 év között összesen négy személy (két nő, két férfi), 40–50 év között összesen négy személy (négy férfi), 50 fölött összesen négy személy (négy férfi).

A mintában szereplő lelkészek a teológiai képesítés mellett a következő végzettséggel rendelkeztek: Felsőoktatási alapfokú diploma: pszichológia (2), közgazdász (2), szociológia (1). Felsőoktatási felsőfokú (mesteri) képzettség: pszichológia (2), szociológia (1), teológia (külföldi) (4). Más képzések: Továbbképzések: pályázatírás (3), pszichodráma (2). Azon esetben, amikor a többletképesítés a teológiaoktatással egy időben vagy az után történt, a képzés profilja a segítő hivatásokhoz köthető. Kivéve a pályázatírás, mely értelemszerűen a gyülekezeti szükségletekre mutat rá. A többletképesítéssel rendelkező lelkészekre általában jellemző, hogy a többletképesítést lelkészi munkájukban és nem az adott szakterületen, önállóan hasznosítják.

19 anya-, 1 társ-, 2 szórvány-, 6 leányegyházközség és 7 szórvány található. Az egyházközségek jelentős része két földrajzi régióban tömbösül: Kolozsváron és a környező falvakban (Kolozs, Magyarországot, Alsójárá), valamint az Aranyos-vidéken (Aranyosszék, Torockó, Torockószentgyörgy, Torda és vidéke). Az egyházkör délnyugati részén élő unitáriusok lelkigondozását a dévai székhelyű Délnyugat-Erdélyi Szórványegyházközség (kivéve a Zsil-völgyi gyülekezeteket), az északnyugati részét pedig a szatmárnémeti székhelyű Északnyugat-Erdélyi Szórványegyházközség (kivéve a Nagyváradon és környékén élő unitáriusokat) látja el. Az egyházkör székhelye Kolozsváron van. A kutatás tárgyát az Aranyos-vidéki kistáj gyülekezeteiben tevékenykedő gyülekezetek képezték. A központi kistáj (Aranyosszék) mindennapjait Torda, Nagyenyed és Aranyosgyéres városok határozzák meg. Várfalva, Szentmihály és Harasztos községek lakosainak mindennapjai Torda felé irányulnak, Felvinc, Székelykocsárd községek Nagyenyed, Aranyoslóna, Aranyosgerend, Detrehemtelep Aranyosgyéres vonzáskörében vannak. Torockó község mind Enyeddal, mind Tordával kapcsolatban van. Minden kistájon belüli egységnek van egy belső dinamikája, melynek mentén kulturális, vallási és nemzeti identitását megéli.

22 Az adatfelmérő kérdőív lehetőséget nyújt a lelkészek fenti tevékenységének tételes leírására és elemzésére. Egyben pedig jó mutatója a lelkészi tevékenységek változásainak, hiszen feltételezhetjük, hogy ezek a helyi és regionális szinten felmerülő szükségletekre adott válaszok, illetve megjelennek bennünk azok a tevékenységek is, melyek a lelkészek hivatásképéből fakadnak.

23 Értsd, azon tevékenységeket, melyeket a lelkész szolgálati helyén vagy máshol végez, de amelyek nem képezik lelkészi feladatainak részét (nincs benne a munkaszerződésben vagy a Szervezeti és Működési Szabályzat által kötelezően előírt feladatkörökben).

Az alábbiakban azokat a területek és tevékenységek rövid összefoglalása és felsorolása található, melyeket a kérdőívek elemzése révén összesítettünk. Az egyes tevékenységek mellett, zárójelben található szám az egyes tevékenységet végző lelkészek számát jelöli. Ezek a következők.

Szociális és szeretetszolgálati tevékenység: otthoni beteggondozás (1), orvosi eszközök, gyógyszerek beszerzése (1), hátrányos helyzetű társadalmi csoportok segítése (2), adománygyűjtés más szervezetek számára (2), adománygyűjtés bajbajutottak számára (3), szeretetcsomag idősseknek (3), kalács szervezése bajbajutottak javára (3), segélycsomag rászorulóknak (5), diákösztöndíj (6)

Közművelődési, kulturális és szabadidős, közösségépítő tevékenységek: kulturális tevékenységek: kulturális jellegű kirándulások szervezése – pl. színház (1), színdarabtanítás, színjátszó csoport működtetése (3), hagyományörző tevékenységek: néptánc csoport (2), dalárda, énekkar, népdalkör (6); *közművelődési tevékenységek:* helytörténeti előadások (3), közművelődési, kulturális és más jellegű előadások (5), népfőiskolai jellegű tevékenységek (6); *szabadidős tevékenységek:* kirándulások (2), fesztiválszervezés (2), kézműves tevékenységek (4), koncert-, bálszervezés (4)

Gazdasági tevékenységek: gazdasági (jövedelemgerjesztő) tevékenység (2), helyi turizmusfejlesztés (3), pályázatírás (7)

A fenti tevékenységkategóriák, illetve konkrét tevékenységek és azok gyakorlása arra enged következtetni, hogy az elemzett régió lelkészei az intézményesen elvárt szerepek tevékenységei mellett széles körű közművelődési, kulturális, gazdasági, közösségépítő és identitáserősítő (valási és nemzeti) tevékenységet végeznek.

Jelen dolgozatnak nem képezi tárgyát ezen tevékenységek részletes leírása és elemzése. Céлом csupán az volt, hogy – e helyütt a teljesség igénye nélkül – felmutassam a lelkészi hivatás sokrétű tevékenységeit, annak érdekében, hogy egy megfelelő konceptualizáló keretet építhessek.

ÖSSZEZÉS

Dolgozatomban amellett érveltem, hogy a lelkészi szerepeket az egyházszerkezet alakulása, a társadalmi folyamatok és a társadalmi (környezeti) elvárások, illetve a lelkész hivatásképe befolyásolja. Egyrészt megvizsgáltam a protestáns lelkészi hivatás történelmi alakulását, leírva azokat a sajátos ismérveket, melyek a hivatást fémjelzik. Másrészt a lelkészi hivatást meghatározó tényezők kapcsán vizsgáltam a társadalmi környezet és a lelkészi hivatásképzés talákozásából fakadó konfliktusokat. Végül a protestáns lelkészi szerepek konceptualizálása után megvizsgáltam az értelmezési keret adaptálhatóságát az unitárius lelkészi hivatásra.

Következtetésem az, hogy a reformáció következtében kialakult protestáns lelkészi hivatás fő szerepkeretei ugyanazok maradtak: prédikátor, tanító, pap (liturgus), lelkigondozó, hivatalnok-adminisztrátor, szervező. A változás sokkal inkább az egyes szerepek egymáshoz viszonyított hangsúlyeltolódásában és a szerepek betöltésének tartalmi vonatkozásaiban érhető tetten. A tradicionális (predikátor, tanító, liturgus) és neotradicionális szerepek stabil megléte mellett megnövekedett az ún. kortárs szerepek (hivatalnok-adminisztrátor, szervező) súlya a lelkészi tevékenységben. Erdélyi vonatkozásban ez a kisebbségi magyar közösség vallásosságát irányító protestáns felekezetek társadalmi szerepvállalásában és azok lelkészeinek közösség-szervezői,

nemzetiidentitás-erősítő, oktatási, kulturális és közművelődési tevékenységében érhető tetten. Mindezek pedig alátámasztják a dolgozat elején hivatkozott presztízsvizsgálat következtetéseit a lelkesi hivatás társadalmi hasznosságának megítélésére vonatkozóan.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- A Magyar Unitárius Egyház Alaptörvénye és más jogszabályai 2012* (jogi dokumentum)
Erdélyi Unitárius Egyház (2011). *Az Erdélyi Unitárius Egyház Stratégiai Terve 2011–2015*.
- Blizzard, S. W. (1985). *The Protestant Parish Minister: A Behavioral Science Interpretation* (Monograph Series for the Scientific Study of Religion No 5.). Society for Scientific Study.
- Bouma, G. D. (1980). Samuel W. Blizzard's Contribution to Ministry Studies and Theological Education. *Pastoral Psychology*, 28(3), 199–208.
- Csepeli, Gy. (2001). *A szervezkedő ember*. Osiris.
- Dixon, S., & Schorn-Schütte, L. (szerk.) (2003). *Introduction: The Protestant Clergy of Early Modern Europe in The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. Palgrave Macmillan.
- Dobbelaere, K. (2002). *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Presses Interuniversaire Européennes.
- Gereben, F., & Tomka, M. (2000). *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben*. Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézet.
- Green, I. (2003). Teaching the Reformation: The Clergy as Preachers, Catechists, Authors and Teachers. In C. S. Dixon, & L. Schorn-Schütte (szerk.). *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (156–175. o.). Palgrave Macmillan.
- Hoge, D. R. (2003). The Sociology of the Clergy. In P. B. Clarke (szerk.). *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford University Press.
- Hoge, D. R., Shields, J. J., & Griffin, D. L. (1995). Changes in Satisfaction and Institutional Attitudes of Catholic Priests, 1970–1993. *Sociology of Religion*, 56, 195–213.
- Karant-Nunn, S. C. (2003). The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation: The Parsonage as a Site of Socio-religious Change. In C. S. Dixon, & L. Schorn-Schütte (szerk.). *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (79–99. o.). Palgrave Macmillan.
- Kaufmann, T. (2003). The Clergy and the Theological Culture of the Age: The Education of Lutheran Pastors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In C. S. Dixon, & L. Schorn-Schütte (szerk.). *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (120–136. o.). Palgrave Macmillan.
- Kiss, D. (2017). Egyházak és vallási élet. In: Bárdi, N., & Éger, G. *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Kiss, D. (2020). „Nekünk csak ez van.” Vallás és egyházak a rendszerváltás utáni Erdélyben. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Exit Kiadó.
- Kiss, D. (2022). *A papi foglalkozás társadalmi percepciója Erdélyben*. Letöltve: 2022. 09. 27. <https://vallaskutato.ro/hu/a-papi-foglalkozas-tarsadalmi-percepcioja-erdelyben.html>

- Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet [KPTI] (é. n.). *Az Intézetről*. Letöltve 2024. 02. 08. <https://www.proteo.cj.edu.ro/hu/intezet>
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2018). *Mikrocenzus 2016. 13. A foglalkozások presztízse*. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_13.pdf
- KSH (2023). *A KSH Kutatószobájában elemezhető a 2022. évi népszámlálás adatai*. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu>
- Luhmann, L. (1982). *The Differentiation of Society*. Columbia University Press.
- Magos, G. (2017). Mérlegen a hivatások. A professzionalizációs paradigma historiográfiája. *AETAS*, (32)2, 138–157.
- Máté, I. (2023). *Szolgálatban Kalotaszegen. Lelkipásztori életstratégiák és életpályák a Kalotaszegi Református Egyházmegyében*. Kriza János Néprajzi Társaság.
- Recensământul populației și a locuințelor (é. n.). *Rezultate definitive*. <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/>
- Selznick, P. (1948). Foundations of the Theory of Organization. *American Sociological Review*, (13)1, 25–35.
- Siba, B. (2016). „Két világban otthon” – *Gyakorlati pasztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében*. [Habilitációs dolgozat, Debreceni Református Hittudományi Egyetem] <https://derek-di.drhe.hu/5/1/Siba-dolgozat.pdf>
- Siba, B. (2020). *Pásztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Swanson, R. N. (2003). Before the Protestant Clergy: The Construction and Deconstruction of Medieval Priesthood. In C. S. Dixon, & L. Schorn-Schütte (szerk.). *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (39–59. o.). Palgrave Macmillan.
- Szent István Társulat (é. n. a). Lelkész. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltve 2024. 02. 08. <https://lexikon.katolikus.hu/L/lelk%C3%A9sz.html>
- Szent István Társulat (é. n. b). Pap. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltve 2024. 02. 08. <https://lexikon.katolikus.hu/P/Pap.html>
- Tomka, M., & Révay, E. (2006). Papok, férfi szerzetesek, apácák. In Kolosi T., Tóth I., & Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi riport, 1998* (216–234. o.). TÁRKI.
- Szászné Lázár, E. Cs. (2018). A lelkipásztori hivatás krízise. Német modellek és magyar párhuzamok. *KRE-DIT*, 1. <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/szaszne-lazar-eszter-csenge-a-lelkipasztori-hivatas-krizise-nemet-modellek-es-magyar-parhuzamok/> Letöltve 2023. 09. 23.
- Vinnai, E. (2014). *Szervezet-szociológia*. Nemzeti Közszerzői Intézet Vezető- és Továbbképzési Intézet.
- Wilensky, H. L. (2010). Minden szakma hivatás? *Korall*, (42), 19–53.